

ОСМИСЛЮЮЧИ ЄВРОМАЙДАН І РОЛЬ СОЦІОЛОГІЇ: VIII Міжнародні соціологічні читання пам'яті Н.В. Паніної «Феномен Майдану в українському суспільстві: соціологічні інтерпретації»

В Інституті соціології НАН України відбулися VIII Міжнародні соціологічні читання пам'яті Н.В. Паніної. Як і кожного року, вони проходили 10 грудня, в день народження Наталії Вікторівни. Читання традиційно складаються з запрошених доповідей, круглого столу учасників конкурсу «Кращий молодий соціолог року» і нагородження переможців конкурсу.

На мій погляд, для кращого розуміння засадничої ідеї цих заходів варто пригадати, ким була людина, пам'ять якої вшановується щороку.

Н. Паніна (1949–2006) залишається неординарною і визначною постаттю в українській пострадянській соціології не тільки через свій внесок до ряду дисциплін, від геронтології до політичної соціології та методології соціологічних досліджень.

Вона завжди дуже відповідально ставилася до публічної ролі соціолога – не тільки сумлінно досліджувати суспільство, в якому живемо, а й доносити отримане достовірне знання до його громадян, включаючи політичні еліти. Знаходити способи донести його до якомога ширшого загалу, щоб, зрештою, всі могли приймати рішення, ґрунтуючись на реальному стані справ і роблячи життя кращим. Або, якщо прив'язуватися до конкретного історичного контексту – нарешті, пройти пост-комуністичний транзит з мінімальними втратами. Очевидно, якщо соціологу вдається посісти таку позицію інтелектуала, до якого всі дослухаються, але якого складно перевірити не-соціологу, неабияке значення набувають професійна та особиста чесність. Наталія Вікторівна це чудово розуміла і ставилася до відсутності цих якостей так само безкомпромісно, як і до браку методологічної культури. Зрештою, саме вона уклала Кодекс професійної етики соціолога і очолювала комісію з професійної етики в Соціологічній асоціації України.

Іншими словами, публічна роль соціолога, якщо узагальнювати слова і діяльність Н.В. Паніної, має полягати в такому: зробивши дослідження на професійному рівні, чесно ділитися його результатами з громадськістю, щоб вона краще усвідомлювала, в якому суспільстві живе, і як його можна змінити на краще. Гадаю, в цьому Наталія Вікторівна бачила одне з головних покликань у своєму житті як соціолога.

Тому тема публічної ролі і навіть обов'язку соціолога є наскрізною для всіх Панінських читань. Недарма апліканти на конкурс молодих соціологів завжди мають написати есе на задану тему, яка присвячена певному аспекту стосунків між соціальною наукою та соціальною практикою. А самі молоді соціологи уособлюють перспективу не тільки розвитку соціології в Україні, але й можливостей її кращого використання для спільного блага.

У 2014 р. темою як конкурсного есе, так і самих читань очікувано став Євромайдан або Революція гідності, яка потрясла взимку 2013–2014 рр. Україну, а з нею і підвалини всього післявоєнного світоустрою.

Розпочалися читання з привітань від члена-кореспондента НАН України **Миколи Шульги**, заступника директора Інституту соціології НАН України, і академіка НАН України **Віля Бакірова**, президента Соціологічної асоціації України.

Перша частина конференції була присвячена доповідям запрошених науковців. Доповідь **Пала Тамаша**, була названа «Перфоманс і міфотворчість у східноєвропейському бунті: перше порівняльне наближення до київського Майдану». Пал Тамаш є директором Центру соціальної політики Університету Корвіна в Будапешті. Він, безперечно, представляв погляд на Майдан зі сторони. Одна з ключових ідей презентації полягала в тому, що Євромайдан був подією, швидше свідомо викликаною й організованою певними політичними суб'єктами

згори, ніж спонтанним сплеском самоорганізованого обурення знизу. Теза очікувано спровокувала жваві заперечення в аудиторії, в якій багато хто сам брав участь у цих подіях і мав протилежну точку зору. Дискусія продовжилася навіть після конференції.

Другу доповідь, «Євромайдан ззовні та всередині: результати соціологічних досліджень», виголосив **Володимир Паніотто**. Опитування очолюваного ним Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» стали одними з головних публічних джерел інформації про масову свідомість учасників і учасниць тих подій. Зокрема, КМІС провів три опитування безпосередньо на київському Майдані Незалежності у грудні 2013 р. й у лютому 2014 р. Власне, доповідь було передусім присвячено результатам цих опитувань, їхній динаміці, методології такого нестандартного обстеження, а також міркуванням про можливість соціологів передбачувати масові протести.

Далі виступала **Славомира Грушевська**, професорка Щецинського університету. Її доповідь «Польське суспільство по трансформації – нова ера» стисло узагальнювала зміни, що сталися в Польщі після переходу до Третьої республіки у 1989 р. та інтеграції до НАТО і Євросоюзу. Це мало стати в нагоді для всіх, хто досліджує польський досвід з точки зору можливості його застосування в Україні.

Світлана Бабенко, доцент Київського національного університету і призерка конкурсу 2007 р., розповіла про результати дослідження сприйняття Майдану серед його прихильників і противників за допомогою якісної методології. Доповідь було названо «Феномен Майдану в оцінках та соціальній пам'яті: від солідаризації до соціального конструювання протиріч». Серед інших важливих результатів цікаво відмітити, що прихильники як Майдану, так і Антимайдану вважали, що їхня точка зору на події в Києві і в Україні превалює серед населення. Зрозуміло, що ці позиції майже не мали точок дотику.

Доповідь **Вікторії Середи**, доцента Львівського національного університету і переможниці конкурсу 2009 р., було названо «Переосмислюючи український ідентифікаційний простір між локальним і транснаціональним». Вона також презентувала попередні результати масштабного дослідження, яке проходило у 2014 р. і включало репрезентативне всеукраїнське опитування (більше 6000 осіб) і велику кількість глибоких інтерв'ю. З'ясувалося, якщо не обмежувати індивіда вибором виключно однієї ідентичності, то український простір національних, регіональних та інших ідентичностей виявляється менш поляризованим, складнішим і більш строкатим.

Завершила першу частину конференції **Ольга Максименко**, соціолог Інституту соціології НАН України, з доповіддю «Висвітлення подій Євромайдану у турецьких ЗМІ».

Доповіді черговий раз показали важливість функції, яка властива соціології більше, ніж будь-якій іншій соціальній науці: піддавати сумніву докси та міфи масової свідомості. Вони дають спрощені уявлення та пояснення соціальних процесів, але їхня неproblemатична очевидність закриває можливість більш реалістичних, виражених і сутнісних інтерпретацій, навіть соціальним вченим. На читаннях пам'яті Н. Паніної соціологи з результатами досліджень на руках також намагалися кинути виклик окремим «очевидностям»: про виключно громадянсько-самоорганізований характер Євромайдану, безальтернативність однієї точки зору на нього, і бінарність можливих ідентичностей в українському суспільстві.

Другу частину читань було відведено для круглого столу восьми молодих соціологів, переважно учасників цьогорічного конкурсу. Вони тезово викладали свої попередньо написані есе з роздумами про феномен Майдану. Есе вийшли друком у традиційній збірці до читань¹. Крім того, модератор **Олександр Стегній** попросив дати власні відповіді на два запитання.

¹ Постсоціалістичні суспільства: різноманіття соціальних змін. Матеріали Сьомих Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В. Паніної та Т.І. Заславської / за наук. ред. Є.І. Головахи та О.Г. Стегнія. – К. : Інститут соціології НАН України, 2014.

Перше: «За якої частки активних громадян можливі соціальні зміни?», друге: «Наскільки соціолог-вчений може безпосередньо брати участь у подіях, які він вивчає?».

Зрозуміло, що нагородження переможців, про склад яких завжди невідомо до останнього, було найбільш хвилюючим моментом читань. Переможцем конкурсу «Кращий молодий соціолог року – 2014» став **Максим Гацков**, співробітник Баварського академічного центру Центральної, Східної і Південно-Східної Європи у місті Регенсбург. Його конкурсна стаття «Епістемологічні засади аналітичної соціології», була надрукована у часописі «Соціологія: теорія, методи маркетинг»². Друге місце посів **Данило Судін**, асистент Львівського національного університету зі статтею, присвяченою типам української національної ідентичності³. Третю премію отримала **Роксолана Гоч**, незалежний дослідник, з текстом про чинники довіри до державних регуляторів економічних відносин⁴. Премію імені Ірини Попової за роботу з найбільшою науково-практичною значущістю отримала **Ірина Нечитайло**, доцент Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія».

На цьому можна було б завершити розповідь про Панінські читання. Проте вони спонукають до роздумів про стан «молодої соціології» та її публічні перспективи. Головним показником є кількість текстів, які щорічно подають конкурсанти.

Вона завжди є дуже невеликою на тлі кількості випускників соціологічних магістратур і аспірантур. Коли Євген Головаха приступає до урочистого нагородження переможців, він це відмічає, говорячи, що кілька учасників поточного року – єдині, хто насмілився. На жаль, справа може бути не тільки у масовій сором'язливості соціологів, але й у тому, наскільки багато текстів, які вони пишуть, є науковими.

В. Вахштайн якось виокремив три професійні режими, в яких працюють соціологи, якщо вони займаються чимось із того, чому їх навчали: роблять прикладні дослідження, викладають у ВНЗ або є власне соціальними вченими (займаються фундаментальною соціологією)⁵. Хоча він проводив це розрізнення в контексті російської соціології, воно застосовне і до українського контексту. Зрозуміло, що більшість молодих (і не тільки) соціологів переважно працюють в одному з двох перших режимів. Кожен з них передбачає написання текстів певного жанру, який дуже віддалено нагадує справжню наукову статтю.

Прикладні соціологи пишуть звіти або презентації. Вони можуть містити безліч даних, таблиць і графіків, але зазвичай не мають теорії, яку цілком заміщують здоровий глузд, пошук у Гуглі, і (не завжди) досвід роботи за конкретним предметом. Такий звіт дає матеріал для управлінських рішень, але не пояснює, як влаштовано певний фрагмент соціальної реальності. Соціологи-викладачі можуть нічого не писати: велике навчальне навантаження молодих викладачів практично не залишає на це часу. Якщо писати все ж потрібно, частіше для виконання вимог на отримання ступеня або звання пишуться статті до фахових видань. У цьому разі найбільш раціональний, а іноді єдиний можливий підхід полягає в тому, щоб нашвидкуруч написати коротенький текст, який відповідатиме формальним вимогам. При цьому його зміст може вганяти в депресію стороннього читача, який захоче чесно зробити огляд написаної літератури по предмету. Зрозуміло, це спрощена картина, але її загальні риси саме такі.

² Гацков М. Эпистемологические основы аналитической социологии / М. Гацков // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2014. – № 1. – С. 146–172.

³ Судин Д. Типи української національної ідентичності: апробація теоретичного концепту / Д. Судин // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2013. – № 1045. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – Вип. 30. – С. 41–47.

⁴ Гоч Р. Чинники довіри до державних регуляторів економічних відносин у сучасному українському суспільстві / Р. Гоч // Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2014. – № 3. – С. 16–55.

⁵ Вахштайн В. Перспективы: Быть социологом [Электронный ресурс] / В. Вахштайн // [Сайт postnauka.ru]. – 15.11.2012. – Режим доступа : <http://postnauka.ru/tv/6572> (20.12.2014).

Стаття, яка передбачає обґрунтований і дійсно новий (нехай і невеликий) внесок у корпус наукового знання, спирається хоча б на основні напрацювання попередників, яку не соромно відкрити суворій критиці колег і навчати по ній студентів — може бути написана лише в третьому професіональному режимі, якщо проводити в ньому достатню кількість часу. До честі багатьох молодих випускників-соціологів, вони розуміють, що і прикладний звіт, і пересічна “публікація у фаховому виданні” знаходяться дуже далеко від подібного рівня. І тому вони не квапляться подавати свої доробки на конкурс. Питома вага текстів, які справді претендують на науковість, є дуже низькою, звідси і невисока кількість учасників конкурсу.

Вимога науковості текстів може здаватися дивною в контексті згаданої публічної ролі соціолога. Неможливо спілкуватися з публікою, а тим більше з політиками-управлінцями, за допомогою нерегулярних наукових публікацій, які мало хто може писати у великій кількості та високої якості одночасно. Проте ця суперечність є уявною. Щоб обґрунтовано пояснювати на телеканалі чи в онлайн-виданні, як влаштоване суспільство, варто спочатку провести наукове дослідження, яке з необхідністю включає в себе розвиток теорії. Інакше соціальний вчений не відрізнятиметься від політолога-коментатора чи іншої людини з активною громадською позицією та доступом до медіа. Наукова стаття чи монографія поки що залишаються найадекватнішими жанрами відобразити результати наукового дослідження. Іншими словами, публічна соціологія передбачає існування просто соціології достатнього рівня.

Крім невеликої кількості учасників конкурсу та їхніх текстів варто відмітити ще одне. Вже другий (фактично, третій) рік поспіль переможець має тривалий досвід навчання і наукової роботи за кордоном. Безумовно, три роки ще некоректно вважати тенденцією, хоча серед переможців попередніх років також вистачало тих, хто стажувався в іноземних університетах. Природно припустити, що навчання чи ступінь провідного німецького університету дають молодим соціологам помітно кращий вишкіл і умови для наукових занять і для написання статей зокрема, ніж будь-який український університет чи академічна інституція.

Конкурс робіт молодих соціологів має на меті відзначення саме їхніх наукових досягнень. І при цьому він є дійсно вимогливим — що називається, *demanding*. Це можна лише вітати: наука не буде розвиватися, якщо підходити до науковців з низькою планкою і захочувати до посередності. Водночас конкурс демонструє, що група молодих соціологів, які хоча б ставлять за мету займатися соціологією як наукою, є дуже малою. А серед них ті, хто не має досвіду закордонної науки, є менш конкурентоспроможними.

Щоб займатися публічною соціологією, потрібно для початку бути просто соціологом-вченим. А щоб публічна соціологія могла пропонувати відповідь на всі актуальні запитання, соціологів-вчених має бути досить багато — тобто, має існувати реальна професійна спільнота. Якщо прогнозувати перспективи української соціології та її можливості грати публічну роль через показники участі молодих соціологів у найбільш серйозному фаховому конкурсі в Україні — ці перспективи, на жаль, наразі залишаються похмурими.

Тому професійні ідеали і прагнення Н.В. Паніної ще довго залишатимуться актуальними для українських соціологів.

*О.П. Шестаковський, канд. соціол. наук,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*